

NUTQNI REABILITATSIYA QILISHDA NEYROLINGVISTIK USULLAR

Isaqova Gulzoda Anvarjon qizi

NamDU O'zbek tilshunosligi

kafedrasi o'qituvchisi

mail:isaqovagulzoda1992@gmail.com

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 15.12.2025

Revised: 16.12.2025

Accepted: 17.12.2025

KALIT SO'ZLAR:

neyrolingvistika, nutq
reabilitatsiyasi, afaziya,
miya plastiklik,
logopediya,
nevroterapiya.

Mazkur maqolada nutq buzilishlarini reabilitatsiya qilishda neyrolingvistik yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi yoritiladi. Tadqiqotda miya va til o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, miya plastiklik fenomeni hamda zamonaviy neyrolingvistik terapiya usullarining samaradorligi tahlil qilinadi. Afaziya, dizartriya va apraksiya kabi nutq buzilishlarini tiklashda qo'llaniladigan metodlar ilmiy manbalar asosida ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari neyrolingvistik yondashuvlarning nutq reabilitatsiyasidagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kirish

Nutq insonning asosiy kommunikativ faoliyati bo'lib, u jamiyatda ijtimoiylashuv, bilim almashish va shaxsiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydi. Biroq bosh miya faoliyatining buzilishi natijasida nutq jarayonlari izdan chiqishi mumkin. Insult, bosh miya jarohatlari, o'sma va neyrodegenerativ kasalliklar nutq buzilishlarining asosiy sabablaridan hisoblanadi.

So'nggi yillarda nutqni reabilitatsiya qilishda an'anaviy logopedik usullar bilan bir qatorda neyrolingvistik yondashuvlar keng joriy etilmoqda. Neyrolingvistika til jarayonlarining neyron asoslarini o'rganuvchi fan sohasi bo'lib, nutqni reabilitatsiya qilishda ilmiy asoslangan yondashuvni ta'minlaydi. Mazkur maqolaning maqsadi nutqni reabilitatsiya qilishda neyrolingvistik usullarning ahamiyati, turlari va samaradorligini keng tahlil qilishdan iborat.

Neyrolingvistika psixolingvistika, neyropsixologiya va kognitiv fanlar kesishmasida shakllangan fan sohasi hisoblanadi. Ushbu fan tilda sodir bo'ladigan jarayonlarning miya tuzilmalari bilan bog'liqligini o'rganadi.

Inson miyasida nutq bilan bog'liq asosiy markazlar Broka va Vernike zonalari hisoblanadi. Broka zonasi nutq ishlab chiqarish, Vernike zonasi esa nutqni tushunish jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Ushbu zonalarning shikastlanishi turli xil nutq buzilishlariga olib keladi. Neyrolingvistika ushbu buzilishlarning mexanizmlarini tushuntirib, ularni bartaraf etish yo'llarini taklif etadi.

Nutq buzilishlarining neyrolingvistik tasnifi

Neyrolingvistika nutq jarayonlarining miya tuzilmalari va neyron mexanizmlar bilan bog'liqligini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan nutq buzilishlari faqat lingvistik kamchilik emas, balki miya faoliyatidagi ma'lum funksional yoki strukturaviy o'zgarishlarning natijasi sifatida qaraladi. Nutq buzilishlarini neyrolingvistik tasniflash ularning kelib chiqish sabablarini aniqlash, to'g'ri tashxis qo'yish va samarali reabilitatsiya usullarini tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Nutq buzilishlari neyrolingvistik nuqtai nazardan bir nechta asosiy turlarga bo'linadi:

Afaziya — bu avval shakllangan nutqning bosh miya po'stlog'ining shikastlanishi natijasida qisman yoki to'liq buzilishidir. Afaziya nutqni tushunish, so'zlash, o'qish va yozish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi, biroq intellekt darajasi asosan saqlanib qoladi. Ushbu holat ko'pincha insult, bosh miya jarohati, o'sma yoki neyroinfeksiya natijasida yuzaga keladi.

Dizartriya — bu markaziy yoki periferik nerv tizimi shikastlanishi natijasida nutq apparati mushaklarining innervatsiyasi buzilishi bilan bog'liq nutq buzilishidir. Ushbu holatda til tizimi (leksika va grammatika) asosan saqlanadi, biroq nutqning motor jihatdan bajarilishi buziladi. Natijada bemorning nutqi tushunarsiz, sekin yoki noaniq bo'lib qoladi.

Nutq apraksiyasi — bu nutq apparati mushaklari kuchi va harakatchanligi saqlangan bo'lsa-da, nutq tovushlarini to'g'ri ketma-ketlikda rejalashtirish va amalga oshirishning buzilishi bilan tavsiflanadigan neyrologik nutq buzilishidir. Bunda muammo mushaklarda emas, balki nutq harakatlarini rejalashtirish va dasturlash jarayonida yuzaga keladi.

Miya plastiklik — bu miyaning shikastlangan funksiyalarni qisman yoki to'liq boshqa neyron tarmoqlar orqali kompensatsiya qilish qobiliyatidir. Aynan ushbu xususiyat nutq reabilitatsiyasining neyrolingvistik asosini tashkil etadi.

Neyrolingvistik terapiya miyada yangi neyron aloqalar hosil bo'lishini rag'batlantiradi. Takrorlash, stimulyatsiya va multimodal mashqlar plastiklik jarayonini kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, reabilitatsiya qanchalik erta boshlansa, natija shunchalik samarali bo'ladi.

Nutqni reabilitatsiya qilishda asosiy neyrolingvistik usullar mavjud bo'lib ularga quyidagilar kiradi:

Leksik-semantik terapiya — bu nutq buzilishlari, ayniqsa afaziya holatlarida so'z boyligi va so'z ma'nolarini qayta faollashtirishga qaratilgan neyrolingvistik reabilitatsiya usulidir. Ushbu yondashuv tilning leksik (so'z) va semantik (ma'no) darajalarida yuzaga kelgan buzilishlarni bartaraf etishni maqsad qiladi.

Mazkur terapiya so'zlar miyada semantik tarmoqlar (semantic networks) ko'rinishida saqlanishi haqidagi neyrolingvistik nazariyaga asoslanadi. Miya shikastlanganda bu tarmoqlar qisman uziladi va terapiya ularni qayta faollashtirishga xizmat qiladi.

Leksik-semantik terapiyaning neyrolingvistik asoslari

- So'zlar miyada alohida emas, balki ma'no jihatdan bog'langan tarmoqlar orqali saqlanadi.

- Bir so'zning faollashuvi unga yaqin ma'nodagi boshqa so'zlarni ham faollashtiradi.

- Takroriy va maqsadli mashqlar neyron aloqalarni mustahkamlaydi (miya plastiklik).

Multimodal yondashuv — bu nutqni reabilitatsiya qilishda bir nechta kommunikativ kanallarni (eshtish, ko'rish, harakat) birgalikda qo'llashga asoslangan usuldir. U neyrolingvistik reabilitatsiyada miya plastiklik jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Multimodal yondashuv so'z boyligi, talaffuz, tushunish va nutq motorini bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli u afaziya, nutq apraksiyasi va dizartriya kabi buzilishlarda samarali qo'llaniladi.

Neyrolingvistik asoslari

- Nutq jarayoni miya turli hududlarini birgalikda faollashtirish orqali amalga oshadi: Broka va Vernike zonasi, premotor sohalar, vizual va paryetal korteks.

- Multimodal yondashuv bu hududlarning bir vaqtning o'zida ishlashini rag'batlantiradi.

- Vizual, eshitish va kinestetik stimulyatsiya neyron tarmoqlarini mustahkamlash orqali plastiklikni oshiradi.

=====

Bugungi kunda nutq rehabilitatsiyasida kompyuterlashtirilgan dasturlar, mobil ilovalar va neyrofeedback texnologiyalari keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar bemorning individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi dasturlar nutqni avtomatik tahlil qilish va terapiya samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, neyrolingvistik yondashuvlar an'anaviy logopedik usullarga nisbatan kengroq imkoniyatlarga ega. Biroq ushbu usullarni samarali qo'llash uchun mutaxassislarning yuqori malakasi talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, nutqni rehabilitatsiya qilishda neyrolingvistik usullar ilmiy asoslangan va samarali yondashuv hisoblanadi. Ular nutq buzilishiga ega shaxslarning kommunikativ imkoniyatlarini tiklashda muhim rol o'ynaydi. Kelgusida ushbu sohada olib boriladigan fanlararo tadqiqotlar nutq terapiyasining yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аюпова, М.Ю. Logopediya. Toshkent: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2013. (Nutq buzilishlarini umumiy ko'rib chiqish, shu jumladan afaziya va dizartriya) herald.kokanduni.uz
2. Волкова, Л.С. Logopediya. Moskva: Vladoc, 2003. (Logopediya asoslari, nutq rehabilitatsiyasi va tahlili) herald.kokanduni.uz
3. Шомахмудова, R.Sh. To'g'ri talaffuzga o'rgatish va nutq o'stirish. Toshkent: Ilm Ziya, 2013. (Nutqni qayta tiklash usullari) herald.kokanduni.uz
4. Амосова, Н.Н., & Каплина, Н.И. Prakticheskie uprazhneniya dlya vosstanovleniya rechi u bol'nykh posle insulta... Moskva: ASTREL', 2009. (Insultdan keyingi nutq rehabilitatsiyasi mashqlari) Глобальные Науки
5. Xaliyarova, Z.M. Afaziya: sabablari, turlari va logopedik tuzatish ishlari. Journal of New Century Innovations, 2025. (Afaziya va logopedik rehabilitatsiya strategiyalari) journalss.org
6. Rayimqulova, G.A. Zamonaviy nutq terapiyasi falsafasi: tushunchalar, yondashuvlar va innovatsiyalar. Science and Education, 2025. (Nutq terapiyasining metodologik yondashuvlari) openscience.uz
7. Abdurashidova, K. Nutq buzilishlari tasnifi. QO'QON Universiteti Xabarnomasi, 2025. (Nutq buzilishlari tasnifi va umumiy rehabilitatsiya yondashuvlari)